

דף שבועי

"וְשֵׁם הָאֶחָד אֱלִיעֶזֶר" – מדוע לא קרא משה לבנו הראשון בשם הזה? בעז שפיגל

כך למשל נקט המלבי"ם והטעמים (שמ' ב:כב):⁶ גר הייתי - יודיע שהגם שנתישב במדין ונשא שם אשה והגם שברח ממצרים מפני מלשינות איש ישראל בכ"ז לא שכח אהבת עמו, והיה עינו ולבו שם כל הימים לשוב אליהם ולהושיעם, ומדין היתה ארץ נכריה בעיניו, וישיבתו שם כגרות וטלטול.

(ב) לבנו השני קרא משה אליעזר – על שם הצלתו ממוות ("מחרב פרעה"), והשם אליעזר הוא צירוף של המילים "אלי-עזר". כלומר, ה' הוא שעזר לי והצילני. גם כאן לא הובהר בכתוב שלפנינו לאיזה אירוע התכוון משה, ורבים מסבירים כי כוונתו הייתה לאיום שריחף על חייו לאחר שהרג את המצרי (שמ' ב:יא-יב), וכמסופר על כך במפורש בתורה (שמ' ב:טו): "וַיִּשְׁמַע פְּרַעֲהוּ אֶת הַדְּבָר הַזֶּה וַיִּבְקֶשׂ לַהֲרֹג אֶת מֹשֶׁה וַיִּבְרַח מֹשֶׁה מִפְּנֵי פְרַעֲהוּ וַיֵּשֶׁב בְּאֶרֶץ מִדְיָן וַיֵּשֶׁב עַל הַבְּאֵר". ויותר מכך, בספרות חז"ל הובהר שמשה לא רק ניצל מאיום על חייו, אלא הוא ניצל מפגיעת חרב ממש. כך מובא בירושלמי ברכות (פ"ט ה"א):⁷

הקב"ה הציל את משה מחרב פרעה הדא הוא דכתיב (שמ' יח:ד): "וַיִּצְלֵנִי מִחַרְבַּת פְּרַעֲהוּ". אמר רבי ינאי כתיב (שמ' ב:טו): "וַיִּבְרַח מֹשֶׁה מִפְּנֵי פְרַעֲהוּ" ואפשר לבשר דם לברוח מן המלכות? – אלא בשעה שתפס פרעה את משה חיבו להתיז את ראשו וקהת החרב מעל צוארו של משה ונשבר, הדא הוא דכתיב (שה"ש ז:ה): "צוֹאוּרְךָ כַּמְגַד הַשֵּׁן" – זה צוארו של משה.

לאור האמור בהבנת השמות שבחר משה שאלו רבים: הרי ההצלה מחרב פרעה התרחשה עוד בטרם התיישב משה בארץ מדין, ומדוע אפוא התמהמה משה עם הנצחת האירוע הזה עד אשר נולד בנו השני? לכאורה, נכון וראוי היה שדווקא בנו הראשון ייקרא בשם אליעזר – על שם האירוע שחוה משה בתחילה!

בפתרון שאלה זו הוצעו בספרות הראשונים והאחרונים מגוון של תשובות, שאפשר לחלקם לשלוש גישות עיקריות, והן יוצעו עתה.

למשה רבנו, כידוע, היו שני בנים מאשתו ציפורה. על בנו הראשון התורה מספרת בתחילת ספר שמות (ב:כב): "וַתֵּלֶד בֶּן וַיִּקְרָא אֹתוֹ שְׁמוֹ גֵרְשֹׁם כִּי אָמַר גֵּר הָיִיתִי בְּאֶרֶץ נְכַרִּיהָ". בהמשך, בסיפור חזרתו של משה למצרים, אנו שומעים על "בְּנֵיו" (שם ד:כ), וכפי הנראה מסופר שם על בנו השני⁸ (ד:כה): "וַתִּקַּח צִפּוֹרָה צֶרֶר וַתִּכְרַת אֶת עֶרְלַת בְּנָהּ". ואולם, לשמו של הבן השני אנו מתוודעים לראשונה רק בפרשתנו (שמ' יח:ב-ד): "וַיִּקַּח יִתְרוֹ חֹתֵן מֹשֶׁה אֶת צִפּוֹרָה אִשְׁתּוֹ מִשֵּׁה אַחַר שְׁלֹחֶיהָ. וְאֵת שְׁנֵי בָנֶיהָ אֲשֶׁר שָׁם הָאֶחָד גֵרְשֹׁם כִּי אָמַר גֵּר הָיִיתִי בְּאֶרֶץ נְכַרִּיהָ. וְשֵׁם הָאֶחָד אֱלִיעֶזֶר כִּי אֶלֶּהִי אֲבִי בְעֶזְרִי וַיִּצְלַנִּי מִחַרְבַּת פְּרַעֲהוּ".⁹

הפסוקים שלפנינו מציעים פשר לשמות שבחר משה לשני בניו,³ ועם זאת, יש בהם עמימות מסוימת שנתנה פתח לקריאות שונות בכוונתם המדויקת, כפי שיוסבר להלן.

(א) לבנו הראשון קרא משה גרשם - על שם היותו תושב זר ("גר") בארץ נוכריה, וכפי הנראה השם גרשם הוא צירוף של המילים "גר-שם".⁴ ואולם, לא הובהר בכתוב למי קרא משה "אַרְץ נְכַרִּיהָ", ורבים פירשו כי כוונתו הייתה לארץ מדין.⁵

* ד"ר בועז שפיגל, מרצה לתלמוד בביה"ס ללימודי יסוד ביהדות אוניברסיטת בר-אילן.

1 כך נקטו חז"ל במפורש בשמות רבה, ה' ח' (ונתעצל לימול אליעזר בנר) וכו' משתמע מן הברייתא בבבלי נדרים לא ע"ב ובירושלמי נדרים, פ"ג ה"ט (הסבורה שמדובר במילת תינוק שנוולד לאחרונה), וכפי שעמד על כך ר' יעקב בר אשר בעל הטורים, לשמ' יח:ד. גם רש"י וראב"ע, לשמ' ד:כז כתבו שהוא אליעזר, ואולם בתרגום המיוחס ליונתן (שמ' שם) נאמר שאליעזר כבר היה מהול, ומלאך ה' בא למית את משה בגלל גרשום בריה דלא הוה גזירי! וראו: ר"ש יפה אשכנזי, יפה מראה לירושלמי נדרים שם, ד"ה חס ושלום, שדקדק שיש מקום לדעה זו גם בירושלמי.

2 מלבד אזכור שמותיהם וכריתת הערלה (בפסוקים שצוטטו כאן) אין בתורה התייחסות לבני משה. לפשר הדבר ראו: ר"א מילר, אתם עדי (מתורגם מאנגלית), ב"ב תשפ"א, פרשת שמ', עמ' יח-ט. וראו גם: מ' בר, בניו של משה באגדת חז"ל בתוך: חכמי המשנה והתלמוד – הגותם פועלם ומנהיגותם, ר"ג תשע"א, עמ' 373-381.

3 כך עולה מפשוטם של המקראות, שמשה הוא שנתן לבניו את השמות גרשם ואליעזר. וראו: ראב"ע לשמ' ב:כב; שם יח:ד. ואולם, יש שכתב: "שלאחר שקראתו צפורה אליעזר ברוח הקדש, אמר משה יפה כוונה שקראה שמו אליעזר, גם בדעתי היה לי לקרותו כך". ראו: מושב זקנים על התורה, מהד' ששון, לונדון תשי"ט, יתרו עמ' קנב.

4 רש"י לשמ' ב:כב: "שכך משמע גרשם – גר שם בארץ רחוקה" ובודומה בפירושי רבי יוסף בכור שור שם: "גרשם – גר הייתי עם". ובאופן קצת שונה: ר"י אברבנאל ורש"ר הירש שם.

5 כך כבר עולה ממכילתא דר"י, מסכתא דעמלק, פרשה א, מהד' הורוויץ-רבין, עמ' 191 (מדברי רבי יהושע ור"א המדומע), וכן עולה מהמפרשים שהוזכרו בהערה הקודמת, על המונח "ארץ נכריה" המתייחס למדין הסביר שם ר"ע ספורנו: "גר הייתי בארץ נכריה - גר בארץ שאינה ארץ מולדת" (ארץ מולדתו של משה הייתה מצרים). וראו גם ר"י מקלנבורג, הכתב והקבלה שם). והוסיף רצ"י ברלין בחיבורו העמק דבר (שמ' שם): "בארץ נכריה - פירוט לא ככל ישראל שהמה גרים בארץ לא להם (=מצרים), אבל מכל מקום הארץ היא ידועה

להם מאבותיהם, אבל אני גר בארץ לא ידעו אבותי ממנה" באשר ללשון העבר שנקט משה "גר הייתי" אף שעדיין ישב בארץ מדין, היו שענו: "בזמן שאינו לאדם בניס הר"י הוא בתורת גר, אבל כשהיה לו בניס ידוע שלא ילך מבניו". ראו: תוספות השלם, מהד' ר"י גליס, חלק ח, ירושלים תש"י, שמ' יח:ג עמ' ח, אות ו, ובדומה לכך שם עמ' יא, אות ז: "אמר גר כשלא היה לי ולד והשתא אני אזרח". הסבר אחר הציע ר"ח בן עטר בחיבורו אור החיים (שמ' ב:כב, בפירושו השני): "גר הייתי מעודי, ונוסף לי בארץ נכריה לצד שהיה חוץ מאחינו ובית אבינו". ובדומה גם בחידושי מהר"ל דיסקין על התורה (ירושלים תשל"א, שמות, עמ' ז): "וסיפר לנו הכתוב איך משרעה אף בהיותו רחוק מאחינו חשב תמיד בצערן של ישראל ומצפה תמיד לישועתם ולגאולתן".

7 לצד הנס שאירע למשה שנשברה החרב שפגעה בצווארו, נזכרים בירושלמי שם ניסים נוספים ואחרים שנעשו למשה במסגרת הצלתו. וראו גם במקבילות: מכילתא דר"י (לעיל הערה 5), עמ' 192; שמות רבה, א:לא.

ההבנה הרווחת בספרות הרבנית. לדידה, את דברי משה על השם גרשם – "גַר הָיִיתִי בְּאֶרֶץ נְכַרְיָה" יש להבין באופן אחר, וממילא יסור הקושי מדוע לא קרא משה לבנו הראשון בשם אליעזר.¹⁴ בדרך זו בחר ר' דוד צבי הופמן (מאות י"ט-כ) וכך כתב:¹⁵

כי גר הייתי וגו' – מוסב אולי גם על הגירות שבמצרים, שכן עקב בריחתו משם חש משה, שרק גר הוא במצרים, אף כי בת-המלך אימצה אותו. אם נבין כך, יתבאר יפה השם 'גרשם', כלומר 'גר שם' (במצרים) וגם המלים 'גר הייתי' שבלשון עבר, יקבלו משמעות מדויקת יותר. עוד יתבאר בזה, מדוע קרא משה לבן הראשון גרשם ורק לבן השני קרא אליעזר, זכר להצלתו מידי פרעה שבה סופר קודם.

לפי דבריו, השמות שבחר משה לבניו היו אכן לפי סדר האירועים שחווה; לבנו הראשון קרא גרשם על שם היותו גר בארץ נוכרייה, היא ארץ מצרים, ולבנו השני קרא אליעזר על שם האירוע המאוחר יותר, שהתרחש בסוף שהייתו במצרים, ואשר נזכר לראשונה בפרשתנו: **"כִּי אֶ-לֵהִי אָבִי בְּעֶזְרִי וַיִּצְלַנִי מִחַרְבַּת פְּרָעֹה"** (שמ' יח:ד)!

נחתום בהערה כללית על השמות העבריים שבחר משה: מסורות שונות נשתמרו בספרות חז"ל המלמדות בזכות מה נגאלו ישראל ממצרים, וזו אחת מן המפורסמות שבהן (ויקרא רבה לב:ה): "בשביל ארבעה דברים נגאלו ישראל ממצרים: שלא שינו את שמם ואת לשונם ולא אמרו לשון הרע ולא נמצא ביניהם אחד פרוץ בערוה". והמדרש ממשיך ומסביר (שם): "לא שינו את שמן – ראובן ושמעון נחתין, ראובן ושמעון סלקין". כלומר, בשעה שירדו למצרים נקראו ראובן ושמעון וכן בשעה שעלו משם נקראו בשמות אלו. וכמובן, שני השמות הללו, ראובן ושמעון, אינם אלא דוגמה בלבד שנועדה להבהיר שכך נהגו בני ישראל בהיותם במצרים בכלל שמותיהם.

כמדומה שדברי המדרש שלפנינו מומחשים יפה במסופר על משה והשמות שנתן לשני בניו – גרשם ואליעזר. לאמור: אף שלא מעט שנים גדל משה בארמונות מצרים וגם עתה הוא יושב בנכר במדין, הרי שהוא לא שכח את זהותו ולא זנח את לשון עמו. ויותר מכך, ברי הדבר (לפי המדרש שלפנינו) שהמסופר על משה משמש בבואה להתנהלות כלל האומה; שמלבד שלא שינו ישראל את שמותיהם הקיימים בהיותם בארץ נוכרייה, הרי שגם בבחרם שמות חדשים לנולדים להם – הם בחרו בשמות עבריים.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא

לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של

אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון עורכת לשון: רחל הכהן שיף

14 בגישה מהפכנית זו אחז כבר ר' פנחס הלוי הורוויץ (מאה י"ח) בחיבורו **פנים יפות**, שמות ב' ד"ה ויואל משה (מהד' ירושלים תשס"ט, ח"ב, עמ' לג-לד), אלא שהוא נקט לא יחד גיסא לדידו, את דברי משה "גר הייתי בארץ נכריה" יש לפרש (כמקובל) שהם מוסבים על ארץ מדין ואולם את דברי משה "כי אלקי אבי בעזרי ויצילוני מחרב פרעה" יש לפרש (שלא כמקובל) שהם מוסבים על אירוע מאוחר יותר שהתרחש לאחר שנולד גרשם! - עיינו שם. 15 ספר שמות, מפורש בידי הרב דוד צבי הופמן זצ"ל, ערך ותרגם: ר' אשר וסרטייל, ירושלים תש"ע, עמ' לד.

גישה א': האירוע הראשון הסתיים, ועם זאת, הועדף האירוע המאוחר לו - גישה זו מאמצת את הקריאה הרווחת בהבנת השמות גרשם ואליעזר, אלא שלדעתה היו לו למשה שיקולים שונים שלא לבחור בשם אליעזר תחילה – וזאת למרות (או דווקא בגלל) שהוא היה האירוע הראשון.

בגישה זו נקטו רבים מבעלי התוספות בפירושיהם לתורה והציעו בה כיוונים שונים.⁸ כך למשל, היו שאמרו שמשה נמנע מלקרוא לבנו הראשון שנולד במדין בשם אליעזר, כי בכך היה חושף את דבר היותו נמלט מחרב פרעה ומהצבא המצרי, וחשש משה שהדבר יסכן את שהותו במדין. כך לשון החזקוני (שמ' ב:כב, בפירושו השני): "כשנולד גרשום עדיין היה משה חדש במקומו ונחשב כגר, והיה ירא להזכיר מפני מה ברח ממצרים פן יגרשוהו חותנו, אבל אחר שנתיישב לא הקפיד". ויש שהגדילו את חששו של משה מחשיפת האירוע הזה וכתבו:⁹ "שמא ישמע פרעה ויתפוס אותה". היו שבחרו בכיוון אחר וכתבו:¹⁰ "אם אדם ניצול מצרה וחזר וניצול מצרה שניה, יש לו לקרות בנו על שם צרה שניה שמיד ניצול הימנו ואח"כ מן שעברה עליו קודם", ולכן בחר משה, בשם שנתן לבנו הנולד ראשון, להזכיר תחילה את טובתו העכשווית – את מגוריו בארץ נוכרייה אשר מתבססים עתה בהולדת בנו.

גישה ב': האירוע הראשון היה עדיין בעיצומו – גישה זו שונה מקודמתה בפרט אחד, עקרונה ומשמעותה, והוא: בעוד שלגישה הקודמת, השם אליעזר היה שם ראוי והולם לבנו הראשון של משה, אלא שמשיקולים שונים בחר משה שם הולם אחר, הרי שלגישה הזאת, השם אליעזר כלל לא התאים ולא עמד על הפרק! שכן, למרות שכבר התרחק ממצרים וישב במדין, עדיין חשש משה לחייו, וכל עוד לא נשלמה הצלתו מחרב פרעה לא היה מקום לקרוא לבנו בשם אליעזר.

גישה זו גם היא קנתה לה מקום אצל בעלי התוספות,¹¹ וכך לשון החזקוני (שמ' ב:כב, בפירושו הראשון):

מתוך קו הדין היה לו לקרוא לבנו הראשון על שם הנס שהצילו הקדוש ברוך הוא מחרב פרעה, ולא הזכיר את הנס אלא על שם בנו הקטן שהוא אליעזר. אלא "ל לא היתה ההצלה חשובה בעיניו כל זמן שמלך מצרים חי, שהרי לעולם היה ירא ממנו בכל מקום שהולך, וכשאמר לו הקדוש ברוך הוא "כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך", כלומר מלך מצרים, אז הזכיר חשיבות הנס.

לאמור: רק לאחר מעמד הסנה, כאשר שמע משה את דברי ה' וידע שחלפה לגמרי הסכנה מפרעה,¹² אז ראה לנכון להודות לה' על הדבר באמצעות שם בנו, ולכן (דווקא) לבנו שנולד בעת ההיא קרא בשם אליעזר.¹³

גישה ג': הבן הראשון נקרא על שם האירוע הראשון! - זו גישה מהפכנית, שאינה מיישרת קו עם

8 להסברים נוספים, ראו: **תוספות השלם** (לעיל הערה 5) שם עמ' ה, אותיות ה' ז'. 9 **תוספות השלם** שם, שמ' יח:ד, עמ' י, אות ד. 10 **תוספות השלם** שם, שמ' יח:ד, עמ' יא, אות י, משם ר' יצחק מרוסיה, וכן מובא משם ר' משה מפונטייזא, **בתוספות השלם** שם, אות ז (והדגיש "והשתא אני אזרח") ומשם ר' החסיד שם, שמ' יח:ג, עמ' ח, אות ז. 11 **תוספות השלם** שם, שמ' יח:ג, אות ה; **פירושי התורה לר' חיים פלטיאל**, מהד' לנגה, ירושלים תשמ"א, יתרו, עמ' 252, וכן נקטו ראשונים נוספים, כמו: ראב"ע לשם יח:ד ור' אברהם בן הרמב"ם, שמות שם. 12 **בתוספות השלם**, שמ' יח:ד, עמ' י, אות ד, ועמ' יב, אות יב. הוסבר כי מותם של המלשינים, דתן ואבירם, שלפי חז"ל ירדו מנכסיהם, הוא שהסיר את האיום מעל חיי משה, ואז נחשב שניצול מחרב פרעה מכול וכול. 13 ויש שהדגיש שרק לאחר מעמד הסנה, כשנודע למשה שכל ישראל עתידים להיגאל משעבוד מצרים, אז ראה לנכון לשמוח על הצלתו הפרטית ולקרוא לבנו אליעזר. ראו: ר' א' פרלוב, **ניצוצי גאוני וצדיקי הדורות**, ח"א ירושלים תשפ"א, עמ' דע (משם האדמו"ר ה"בית ישראל" מגור).